

تک نگاری‌های میرداماد

محمد انصار *

میرداماد از دانشمندان عصر صفویه بود. بیشتر رجال نویسندگان و مورخین از ایشان به بزرگی یاد کرده‌اند. در سه دهه اخیر، پژوهشگران برای شناساندن این شخصیت تلاش خوبی داشتند و تک نگاری‌هایی در این باره به چاپ رساندند. آثاری که اختصاصاً به شرح زندگی، آثار و تفکرات میرداماد می‌پردازند، تک نگاری‌های میرداماد می‌گوییم. سال ۱۴۴۰ هجری برابر با چهارصدمین سال درگذشت میرداماد است، لذا جهت نکوداشت ایشان و بهره‌گیری پژوهشگران و علاقمندان به ایشان، به معرفی این دسته از آثار به ترتیب حروف سال چاپ خواهیم پرداخت.

مقدمه

میرداماد از شخصیت‌های برجسته تاریخ اسلام بوده که درباره ایشان سخن‌های زیادی گفته شده است. منابع مرتبط با ایشان را باید به دو دسته تقسیم کرد:

اول منابعی که یکجا به معرفی چند شخصیت می‌پردازند که شخصیت میرداماد جزء آنهاست. از آن جا که، مجال به گزارش توصیفی آنها نیست، فقط به نام آنها بسنده می‌کنیم:

۱- شرح حال میرفندرسکی و میرداماد، اکبر هادی حسین‌آبادی، اصفهان، انتشارات میثم تمار، ۱۳۶۳.

۲- دو حکیم استرآباد؛ میرفندرسکی و میرداماد، محمد رضا دوستی دیلمی، گرگان، پیک ریحان، چاپ اول، ۱۳۸۴.

۳- نظریه پیدایش جهان در حکمت یمانی و حکمت متعالیه، سعید نظری توکلی، مشهد، انتشارات بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۸۹.

۴- میرداماد، مآلصدر، شیخ بهایی یوسف افتخاری، تهران، تهران، انتشارات آوازه ابریشمی، ۱۳۹۴. دوم منابعی که اختصاصاً به زندگی، آثار و تفکرات میرداماد پرداخته‌اند. مطالعه آنها برای شناخت این شخصیت ضروری می‌باشد. در این جا به معرفی آنها به ترتیب سال نشر می‌پردازیم.

۱- اثنی عشر میرداماد

دربرگیرنده ۱۲ رساله میرداماد بوده که در سال ۱۳۹۷ به همت سید جمال الدین میردامادی به صورت افست به چاپ رسید. کتاب مقدمه‌ای دارد که به قلم آیت الله العظمی مرعشی نجفی نوشته شد. ایشان، شرح حال میرداماد را به نقل از بخش الاجازات کتاب بحار الانوار (اثر علامه مجلسی) آورده‌اند. سپس دوازده رساله به ترتیب ذیل می‌آید: حدیث التمثیل، عیون المسائل، شارع النجاة، السبع الشداد، الاعضالات، حاشیه علی قواعد العلامه، حاشیه مختلف الشیعه، حاشیه علی الاستبصار للشیخ الطوسی، رساله فی وجوب صلاه الجمعة، حاشیه علی نقلیه الشهید، کلمات القصار فی المواعظ و النصایح، خطب جمعه لصلوه الجمعة.

۲- حکیم استرآباد میرداماد

این کتاب به قلم سید علی موسوی بهبهانی نوشته شد. چاپ نخست آن در سال ۱۳۷۰، از سوی انتشارات اطلاعات، با قیمت ۱۰۰۰۰ ریال انجام شد و چاپ دوم آن، در سال ۱۳۷۷، از سوی انتشارات دانشگاه تهران و با بهای ۱۵۰۰۰ ریال به بازار نشر راه یافت.

این کتاب به زندگی، کتابشناسی آثار میرداماد و تحلیل برخی از افکار و عقاید او می‌پردازد. کتاب یک مقدمه و پنج بخش دارد. نویسنده معتقد است که درک افکار و تحلیل آراء و آثار هر دانشمندی، به بررسی اوضاع اجتماعی، علمی و سیاسی عصر آن دانشمند نیاز دارد، لذا در مقدمه، ابتدا زمانه او را به اختصار مورد مطالعه قرار داده و سپس به مسائل اصلی می‌پردازد، با این حال، همین اختصار کلام او، ۴۴ صفحه از کل کتاب را در بر می‌گیرد.

در بخش نخست، به بررسی دوره‌های مختلف زندگانی میرداماد، اساتید، شاگردان و معاصران

او، زبان و سبک نگارش میر و موقعیت علمی و اجتماعی وی پرداخته است. در بخش دوم، به سیر تفکر فلسفی از آغاز تا عصر میرداماد اشاراتی دارد. در بخش سوم که در واقع مفصل‌ترین فصل این پژوهش را در بر می‌گیرد، با آثار میرداماد آشنا خواهیم شد. ابتدا فهرست الفبایی آن‌ها آمده و سپس درباره یکایک آن‌ها از لحاظ محتوا، نحوه کتابت و سبک نوشته شده، مطبوع یا مخطوط بودن نسخه‌ها و سایر خصوصیات آن‌ها توضیح می‌دهد. در این فهرست، نام ۱۳۴ اثر دیده می‌شود. نویسنده در بررسی آثار، تنها به گفته‌های شرح حال نویسان بسنده نکرده، بلکه یافته‌ها و دیدگاه‌های خود را نیز آورده است. با این که؛ نویسنده تلاش و کوشش خوبی داشته، ولی این بخش؛ کاستی‌هایی دارد زیرا پس از انتشار این کتاب نسخه‌های خطی دیگری از آثار میرداماد کشف شد. در بخش چهارم، عقاید و آراء خاص میرداماد درباره موضوعاتی مانند: وجود دهری یا حدوث در دهر، بدا، اصالت وجود و... شرح داده می‌شود.

در بخش پنجم، به تحلیل و بررسی پنج اثر میرداماد (قبسات، جذوات، خلق الاعمال، ایقاعات، شارع النجاه) که نسبت به سایر آثار ایشان از اهمیت بیش‌تری برخوردارند، پرداخته می‌شود. در پایان، نمایه کتاب‌ها، رساله‌ها، اشخاص، اماکن، آیات و روایات آمده که راهنمای مفیدی برای پژوهشگران است.

این کتاب، کامل‌ترین و بهترین کتابی است که تاکنون درباره شخصیت و آثار میرداماد نوشته شده است. با این حال خالی از اشکال نیست. مثلاً مقدمه، بیشتر از کتاب زندگانی شاه عباس صفوی اثر نصرالله فلسفی برداشته شده، البته برای کسی که به طور کلی خالی‌الذهن بوده، بی‌فایده نیست. نکاتی در کتاب آمده است که مأخذی برای آن‌ها ذکر نشده است. ضمناً بعضی غلط‌های چاپی در کتاب دیده می‌شود که شایسته یک اثر جدی و دقیق نیست.^۱

این اثر، رساله نویسنده برای اخذ مدرک دکترای الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران بود. ایشان چکیده‌ای از مطالب آن را در مقاله‌ای با عنوان «میرداماد، فلسفه و شرح حال و نقد آثار او» ارائه نمود.^۲

سید علی موسوی بهبهانی متولد ۱۳۰۵ و متوفای ۱۳۸۹ خورشیدی است. از دیگر آثار ایشان، کتاب «سیر حکمت و عرفان اسلامی در ایران» است.

۳- سایه اشراق

این کتاب روایتی نیمه‌داستانی از حیات و آثار میرداماد بوده که آن را عباس عبیری نوشت و در سال ۱۳۷۶ بوسیله موسسه فرهنگی انتشاراتی گرگان در قطع رقعی و ۱۳۶ صفحه منتشر شد. مطالب کتاب براساس تاریخ زندگی میرداماد، به پنج بخش تقسیم می‌شود: بخش اول از زمان تولد تا وفات عبدالعالی بن نورالدین علی عاملی کرکی (۹۹۳ هجری)، بخش دوم تا سال وفات تقی الدین کاشی (۱۰۱۶ هجری)، بخش سوم تا سال نگارش کتاب خلق الاعمال (۱۰۲۵ هجری)، بخش چهارم تا سال وفات میرداماد (۱۰۴۱ هجری) را در بر می‌گیرد. در

۱. دکارتی فراگزین، هلبرшта، ماجرا در ماجرا: سیر عقلی و نقل در پانزده قرن هجری، ص ۳۹۶

۲. موسوی بهبهانی، سید علی، میرداماد فلسفه و شرح حال و نقد آثار او، مقالات و بررسی‌ها، سال ۱۳۴۹، شماره ۳ و ۴، صص ۵۸ تا ۷۸

بخش پنجم، به معرفی اجمالی آثار و شاگردان ایشان پرداخته می‌شود. این کتاب به دلیل حجم اندک آن و نداشتن منابع و مأخذ مناسب، نمی‌تواند در برگیرنده معرفی شخصیت بزرگ میرداماد باشد.

عباس عبیری نویسنده کتاب، به سال ۱۳۴۱ در شهرستان گرگان به دنیا آمد. در نهم دی ماه ۱۳۸۲ درگذشت. از ایشان چندین کتاب درباره زندگی و آثار اندیشمندان ایران و اسلام منتشر شده است.^۳

۴- میرداماد بنیانگذار حکمت یمانی

نویسنده این کتاب علی اوجیبی است. در سال ۱۳۸۲ با همت فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران و بوسیله انتشارات ساحت در قطع رقعی و ۲۴۵ صفحه منتشر شد. کتاب به مناسبت همایش «بزرگداشت دو حکیم استرآباد؛ میرداماد و میرفندرسکی» تدوین شد. مطالبی را که در این اثر می‌بینیم در اصل همان مقدمه کتاب تقویم الایمان است که در سال ۱۳۷۶ از سوی موسسه مطالعات اسلامی و موسسه بین‌المللی اندیشه و تمدن اسلامی منتشر شده بود. در آن جا، مقدمه مفصلی درباره احوال و آراء میرداماد نوشت.

این پژوهش، تلاشی در راستای به تصویر کشیدن اندیشه‌ها و نظام فلسفی میرداماد است که در قالب شش فصل بیان می‌شود: در فصل اول، فضای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی عصر میرداماد تشریح می‌شود. در فصل دوم به مباحثی مانند نشو و نما، شرح حال، تحصیلات و جزئیات زندگی او می‌پردازد. در فصل سوم، با میرداماد از نگاه شاگردان او (ملاصدرا و شیرازی، میر سید احمد علوی، زلالی خوانساری و فیاض لاهیجی) آشنا خواهیم شد. فصل چهارم، اختصاص به تبیین ماهیت حکمت یمانی و نیز ابداعات و آرای ویژه میر دارد. در فصل پنجم به نثر نوشته‌ها، جامعیت، طهارت باطنی، حضور در صحنه‌های سیاسی و قریحه شعرسرای میر پرداخته می‌شود. فصل ششم در برگیرنده فهرست تفصیلی از نوشته‌های میر به همراه معرفی چاپ‌ها و نسخه‌های خطی موجود از آن‌هاست.

نویسنده کتاب، متولد سال ۱۳۴۳ است. وی کارشناس ارشد رشته فلسفه بوده و سوابقی همچون معاون فرهنگی مؤسسه خانه کتاب و سردبیری مجله کتاب ماه فلسفه را در کارنامه خود دارد. ایشان از مصححین آثار میرداماد می‌باشند. برخی از آثار میرداماد که به قلم ایشان تصحیح شد، عبارتند از: تقویم الایمان، جذوات و مواقیت، الصراط المستقیم.

۵- میرداماد

این کتاب به قلم سید محمد خامنه‌ای نوشته شد. در سال ۱۳۸۴ به وسیله انتشارات بنیاد حکمت اسلامی صدرا در قطع رقعی و ۱۷۵ صفحه منتشر شد.

این پژوهش، تلاشی در راستای شناساندن مقام علمی میرداماد بوده که مطالب آن در قالب چهار قسمت آمده است: قسمت اول شامل زندگینامه میرداماد، معرفی اساتید و معاصران می‌شود. در قسمت دوم به ویژگی‌های علمی و اخلاقی میرداماد می‌پردازد. نویسنده ویژگی‌های

۳. پسران آگاهی از زندگی و آثار عباس عبیری ننگاه کنید به مجله آینه پژوهش شماره ۸۳ آذر و دی ماه ۱۳۸۲، صص ۱۲۸ و ۱۲۹.

علمی این عالم بزرگوار را به طور فشرده چنین بیان می‌کند: چند بعدی بودن دیدگاه علمی و فلسفی در پژوهش و بینش در آموزش، توجه فراوان به قرآن و حدیث، تکیه بر ابداع و تأسیس نه تفسیر و تقلید، سیر و سلوک و اشراق، ذوق ادبی و شعر و ادب. قسمت سوم اختصاص به مکاتبات میرداماد دارد. نویسنده معتقد است که بهترین منبع برای شناخت کمالات میرداماد، نوشته‌های زمان یا نزدیک به زمان اوست از این جهت چند نامه مهم را همراه با تحلیل و تفسیر آن می‌آورد. سپس نگاهی به شرایط و اوضاع اجتماعی و سیاسی زمان ایشان خواهد داشت.

در قسمت چهارم کتاب، دیدگاه‌های فلسفی میرداماد را تشریح می‌کند که مهمترین آن‌ها شامل نظریه حدوث دهری، اصالت حرکت قطعی، وجود بدهاء در علم باری تعالی، اثبات اصالت ماهیت می‌شود. اما جهت بهره‌گیری بیشتر خوانندگان، عقیده ملاصدرا را نسبت به حدوث دهری خواهد آورد، زیرا ایشان برخلاف استادش میرداماد، نظریه حدوث دهری را نمی‌پذیرد. نویسنده در آخر کتاب، به عقاید میرداماد درباره حروف و اعداد می‌پردازد. نویسنده کتاب متولد ۱۳۱۴ است. وی رئیس بنیاد حکمت اسلامی صدرا و نویسنده آثار زیادی در علوم اسلامی است. ایشان از نوادگان میرداماد می‌باشند.

۶- مصنفات میرداماد

این مجموعه مشتمل بر برخی از کتاب‌ها و نوشته‌های عربی میرداماد بوده که به همت شیخ عبدالله نورانی تصحیح شد. در سال ۱۳۸۲ بوسیله انجمن مفاخر فرهنگی ایران به چاپ رسید. جلد اول این مجموعه شامل رساله‌های ذیل می‌گردد: الایماضات، التقدیسات، الاعضالات، خلسه الملوک، الصراط المستقیم، المختصرات، الاجازات، المکاتبات، الارشادات. مصحح کتاب، از نسخه شناسان و از اساتید دانشگاه بوده که در سال ۱۳۹۰ درگذشت.

۷- معلم ثالث؛ زندگینامه میرداماد

نویسنده کتاب جويا جهان‌بخش است. این اثر در سال ۱۳۸۹ از سوی نشر اساطیر در قطع رقعی و ۳۴۴ صفحه با جلد گالینگوری منتشر شد. نثر و قلم نویسنده، کمی دشوار است. او زندگی میرداماد را نه به عنوان یک فیلسوف، بلکه در مقام محدث و فقیهی طراز اول در دوران خود بررسی می‌کند. یعنی در این کتاب بیشتر به جنبه‌های غیر فلسفی میرداماد پرداخته می‌شود.

عناوین بخش‌های کتاب عبارت‌اند از: نام و نشان، از ولادت تا براعت، استادان و آبشخورهای اندیشگی، تدریس و شاگرد پروری، میر و دستگاه صفویان، با معاصران نامور، فرزانه گردنفر از و ستهنده، در پهنه فرهنگ و اجتماع، وفات میر و بازماندگانش، در پایگاه مردی تقدس، شخصیت علمی، تجارب روحانی، زبان و قلم و قلمیات، میرداماد و شاعری. کتاب ضمیمه‌ای دارد که شامل تصحیح رساله تصحیفات یا رساله الأغالیط میرداماد می‌شود. این اثر، نخستین بار به همت ایشان در فصلنامه میراث شهاب انتشار یافت^۴ سپس با تکمیل

۴. جهان‌بخش، جويا، ۱۳۸۹، رساله تصحیفات میرداماد، فصلنامه میراث شهاب، شماره ۵۹، صص ۳۱-۳۶.

و بازنگری در بخش پایانی کتاب فوق الذکر منتشر شد. میرداماد در این رساله، برخی از اشتباهات لغوی و ادبی محدثان و شارحان کتاب‌های حدیثی را می‌آورد. این اقدام او بسیار ارزشمند بود. زیرا اندک تغییر در حرکات، حروف، کلمات و عبارات، مقصود متکلم را تغییر می‌دهد.

نویسنده کتاب متولد ۱۳۵۶ و از محققین و پژوهشگران اصفهانی است. کتاب فوق الذکر پژوهش دوم ایشان در رابطه با میرداماد است. زیرا قبلاً بر کتاب دیوان اشراق (تصحیح سمیرا پوستین دوز) مقدمه‌ای بلند نوشتند که در آن جا، به زندگینامه و شعر میرداماد پرداخته می‌شود. این مقدمه، ۱۲۵ صفحه از کل کتاب را دربر گرفته است.

۸- میرداماد

این کتاب به قلم علی اوجیبی نوشته شد. در سال ۱۳۸۹ در قطع رقعی و ۱۵۶ صفحه بوسیله کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی به چاپ رسید. موضوع کتاب، سیر اجمالی در زندگی و آثار میرداماد است.

نویسنده قبلاً در سال ۱۳۸۲ کتاب میرداماد بنیانگذار حکمت یمانی را نوشت لذا دوباره همان مطالب، در کتاب فوق الذکر انتشار می‌یابد. حتی تقسیم بندی فصول آن دقیقاً مطابق با کتاب قبلی اوست.

با این حال، کتاب میرداماد، جزء تک نگاری‌های مختصر و معتبر محسوب می‌شود که درباره زندگی میرداماد نوشته شده است.

۹- میرداماد

این اثر، ۶۵ کتاب از مجموعه آثار آفرینندگان فرهنگ و تمدن اسلام و بوم ایران می‌باشد. این مجموعه، جزو تک نگاری‌های است که در راستای معرفی بزرگان تاریخ علم و فرهنگ اسلام و ایران، از سوی موسسه انتشارات امیرکبیر چاپ می‌شود.

این کتاب به قلم علی‌اکبر ولایتی نوشته و در سال ۱۳۹۱ در قطع جیبی و ۱۶۸ صفحه منتشر شد. نویسنده در پنج فصل به اوضاع فرهنگی و فکری ایران در عصر میرداماد، زندگی‌نامه، جایگاه و ویژگی‌های علمی و عملی، آرا و آثار میرداماد می‌پردازد.

علی‌اکبر ولایتی متولد ۱۳۲۴ دارای مدرک دکترای پزشکی و صاحب آثاری از قبیل: پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران، ایران و مسأله فلسطین و ... می‌باشد.

۱۰- انقاس رحمانی بر حکمت یمانی

به قلم منوچهر پزشک نوشته شد و از سری کتاب‌های اندیشمندان ایران و جهان اسلام است که در ۲۲۰ صفحه و بهای ۹۰۰۰۰ ریال، در سال ۱۳۹۲ هجری شمسی، توسط انتشارات همشهری به چاپ رسید.

نویسنده در سه بخش به معرفی میرداماد می‌پردازد. بخش اول و دوم درباره روزگار و آثار میرداماد است. بخش سوم نواندیش مکتب اصفهان نام دارد که با مضامینی همچون حکمت

یمانی، حدوث دهری، بداء، جبر و اختیار یا خلق اعمال، وجود و ماهیت آشنا می‌شویم. کتاب با زبان و نثری نسبتاً ساده نوشته شده است. وی در این کتاب تلاش می‌کند تا نقش میرداماد را در بالیدن فلسفه اسلامی تشریح و اصالت‌های اندیشه او را نشان دهد. زیرا میرداماد بنیان‌گذار مکتبی است که ملاصدرا در آن پرورش یافت، بنابراین نباید اهمیت وی را در سایه صدرالمآلهین نادیده انگاشت. این کتاب تحلیلی است و با تمام تک‌نگاری‌های نامبرده فرق می‌کند. منوچهر پزشکی نویسنده کتاب، متولد سال ۱۳۳۴ تهران است. وی با دائرةالمعارف بزرگ اسلامی و دانشنامه ایران همکاری می‌کند.

۱۱- میرداماد

این کتاب شماره ۵۷ از مجموعه کتاب‌های «مشاهیر ایرانی» بوده که به قلم علی رزاقی‌شانی برای نوجوانان نوشته شد و در سال ۱۳۹۶ از سوی انتشارات تیرگان، و با قیمت ۶۰۰۰۰ ریال روانه بازار نشر گردید.

علی رزاقی‌شانی متولد ۱۳۵۱ و از پژوهشگران فعال در زمینه معرفی مفاخر و مشاهیر می‌باشد در این باره چندین اثر از ایشان منتشر شده است.

۱۲- اوراق مصنفات میرداماد

در سال ۱۳۹۶ به کوشش و پژوهش حسین نجفی و با مقدمه‌ای از دکتر محمد کریمی‌زنجانی‌اصل، توسط مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران به چاپ رسید. این اثر مجموعه‌ای از نگاه‌های میرداماد است که با بررسی نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه‌های ایران و جهان گردآوری شده است. که خطبه‌ها، حواشی و تعلیقات وی بر کتب فلسفی، آثار فقهی، آیات قرآن و برخی روایات را شامل می‌شود. افزون بر موارد پیش‌گفته، نمونه‌هایی از استفتائات مردم از میرداماد، اجازة‌نامه‌ها، تقریظات، ادعیه و ... در این مجموعه آمده است. این اثر در حقیقت مکمل کتاب مصنفات میرداماد (تألیف شیخ عبدالله نورانی) است، ولی از سوی دو ناشر به چاپ رسیده‌اند.

نویسنده در مقدمه کتابش، به نقد و مدح کتاب شیخ عبدالله پرداخته است. با اینکه با نام کتاب او «مصنفات» مخالف است ولی باز هم خودش این نام را انتخاب کرد. در فصل‌های دوم و سوم، به تنقیح و تهذیب فهرست آثار و کتابت‌های میرداماد بر پایه مراجعه به فهراس و نسخه‌های خطی، اقدام نموده است. مؤلف کتاب متولد سال ۱۳۷۲ است. وی در سنین جوانی توانست چندین نسخه عربی را تصحیح و اثری ارزشمند تقدیم به پژوهشگران نماید و این درس بزرگی می‌تواند برای آن‌ها باشد.^۵

نتیجه

تک‌نگاری‌های میرداماد در سه دهه اخیر به چاپ رسیده‌اند هر نویسنده‌ای بنابر هدف، علاقه و توانایی‌اش گامی برداشت. به نظر می‌رسد که این کار نیز استمرار خواهد داشت، اما باید اذعان کرد که پرداختن به زندگی میرداماد، کاری جزء، تکراری نویسی نخواهد بود اما در زمینه معرفی آثار میرداماد این گونه نیست و هنوز جای پژوهش وجود دارد زیرا نسخه‌های

۵. انصار، محمد، اوراق پراکنده از مصنفات میرداماد، گلشن مهر، شماره ۱۶۹۴، ۲۷ فروردین ۱۳۹۷، ص ۲.

خطی دیگری از میرداماد در کتابخانه های کشور وجود دارد که کسی به آن دست نیافته است. در کتاب اثر آفرینان استرآباد و جرجان، ۱۸۸ اثر به میرداماد نسبت داده شده است که برخی از این آثار، منتشر شده و بقیه به صورت دستنویس یا استنساخ شده از آن، در کتابخانه های داخل و خارج از کشور موجود است.^۶ درباره بررسی آراء و اندیشه های ایشان نیز وضع به همین منوال خواهد بود اما از همه این مسائل مهمتر، عوامل پیدایش تفکر میرداماد است، امری که شرح و بسط آن در تک نگاری های نامبرده دیده نشد.

با این حال، نباید زحمات کارهایی که تاکنون انجام شده را نادیده گرفت. طی سه دهه گذشته چندین بنگاه و موسسه نشر بوده اند که به طور متمرکز، به میرداماد پژوهی روی آورده اند. مهدیه میرداماد اصفهان و موسسه فرهنگی میرداماد گرگان دو مرکزی هستند که در حوزه نشر آثار و اندیشه های میرداماد فعال هستند. از سوی مهدیه میرداماد اصفهان آثاری مانند شرح الصحیفه الکامله السجادیه، شرح مقدمه تقویم الایمان، شرعه التسمیه و ... منتشر شد. در سال ۱۳۸۴ موسسه فرهنگی میرداماد گرگان با همکاری استانداری گلستان، همایشی با نام «بزرگداشت دو حکیم استرآباد؛ میرداماد و میرفندرسکی» برگزار کرد برای این همایش، کتابی با نام «دو حکیم استرآباد؛ میرفندرسکی و میرداماد» به قلم محمد رضا دوستی دیلمی به چاپ رساند. ضمناً با همکاری مرکز فقهی ائمه اطهار در قم توانستند به تصحیح کتاب ضوابط الرضاع میرداماد بپردازند. از کسانی که آثار میرداماد را به صورت تحقیقی چاپ کرده اند یا بر این آثار مقدمه نوشته اند و یا تحقیقات مستقلی درباره زمانه و زندگی اش داشتند می بایست تشکر نمود به ویژه باید به همت والای علی اوجیبی آفرین گفت که در سال های تقریباً جوانی به کارهای سختی چون تصحیح و چاپ آثار دشواری چون میرداماد روی آورد و الحق که به نیکویی از پس آن برآمده است.^۷

۱. مقدم، محمد باقر، ۱۳۹۲، اثر آفرینان استرآباد و جرجان، صفح ۵۲۲ تا ۵۷۰

۲. پزشکی، منوچهر، افسان رحمتی بر حکمت یعنی ص ۱۰.

منابع

- ۱- انصار، محمد، اوراق پراکنده از مصنفات میرداماد، گلشن مهر، ۲۷ فروردین ۱۳۹۷، شماره ۱۶۹۴.
- ۲- بابایی، رضا، درگذشتگان، آئینه پژوهش، شماره ۸۳، آذر و دی ماه ۱۳۸۲.
- ۳- ذکاوتی قراگزلو، علیرضا، ماجرا در ماجرا: سیر عقل و نقل در پانزده قرن هجری، تهران، انتشارات حقیقت، چاپ اول، ۱۳۸۱.
- ۴- فلسفی، نصرالله، زندگانی شاه عباس اول (سه جلدی)، تهران، انتشارات دانشگاه، چاپ چهارم، ۱۳۴۷.
- ۵- جهانپخش، جويا، رساله تصحیفات میرداماد، فصلنامه میراث شهاب، شماره ۱، پیاپی ۵۹، بهار ۱۳۸۹.
- ۶- مقدم، محمد باقر، اثر آفرینان استرآباد و جرجان، تهران، نهاد کتابخانه های عمومی کشور، انتشارات کتاب نشر، چاپ اول، ۱۳۹۲.
- ۷- موسوی بیهیانی سید علی، میرداماد فلسفه و شرح حال و نقد آثار او، مقالات و بررسی ها، سال ۱۳۴۹، شماره ۳ و ۴.
- ۸- میرداماد، محمد باقر، دیوان اشراق، تصحیح سمیرا پوستین دوز، تهران، نشر میراث مکتوب، ۱۳۸۵.